

Pestalozzi opnieuw aan het woord

Over de actualiteitswaarde van een oude (godsdienst)pedagogiek

Daan Thoomes

In de Duitssprekende landen is men goed in het vieren van geboorte- en sterfjaren van grote personen uit de geschiedenis. Zo is 2005 het Schiller-jaar en 2006 het Mozart-jaar. In Nederland zijn we meestal wat terughoudender met dit soort vieringen. Hoewel, in 2006 staat bij ons Rembrandt centraal. In zo'n herdenkingsjaar verschijnen er altijd veel publicaties en staat zo'n persoon voor het grote publiek in de aandacht met allerlei activiteiten. Het belang van de persoonlijkheid in de geschiedenis mag bij tijden misschien zijn overschat, maar dat neemt niet weg dat bepaalde personen een enorme invloed hebben gehad op het verloop van de geschiedenis of op de ontwikkeling van kunsten en wetenschappen.

Enige jaren geleden was er voor de opvoedingswetenschap een belangrijk herdenkingsjaar. Dat was in 1996 toen Pestalozzi 250 jaar na zijn geboorte werd herdacht. In de eerste plaats in zijn eigen land, in Zwitserland, maar verder ook in tal van andere landen. Want er zijn er op dit moment in de hele wereld nog allerlei instellingen die rechtstreeks verbonden zijn met zijn naam, zoals in Groot-Britannië, Brazilië, Burkina Faso, China en Japan.

Heinrich Pestalozzi (1746-1827) wordt algemeen gezien als één van de grondleggers van de moderne pedagogiek en zijn invloed op de theorie en praktijk van opvoeding en onderwijs kan inderdaad nauwelijks worden overschat. Al ging de slinger tussen verering en verguizing ook deze keer weer heen en weer. Zijn verering had in Zwitserland aan het begin van de vorige eeuw namelijk buitensporige vormen aangenomen. Behalve de erkenning als 'grootvader van de pedagogiek' werd zijn naam verheerlijkt en hij gold als een soort nationale heilige. De beeldvorming rond zijn persoon had messiaanse trekken gekregen. Terecht werd in Zwitserland daarom in 1996 de nadruk gelegd op een soort ontzuivering om een einde te maken aan de 'Pestalozzi-Kult' en 'Pestalozzi-Legende'. In andere landen waaronder Nederland ging het eerder om de herontdekking van een belangrijke onderwijshervormer die wat in de vergetelheid was geraakt.

Met de kennis van zijn ideeën zou de vraag gesteld kunnen worden hoe Pestalozzi in deze tijd op actuele ontwikkelingen gereageerd zou hebben. Of, nog preciezer: hoe zou Pestalozzi tegen de huidige opvoedings- en onderwijspraktijk hebben aangekeken?

Pestalozzi in zijn tijd

Zijn werk wordt doorgaans in verband gebracht met het volksonderwijs ('onderwijs voor iedereen') en een kindgerichte benadering op school. Dat laatste betekende vooral het serieus nemen van de 'natuurlijke ontwikkeling' van het kind en aansluiting zoeken op de verschillende leeftijdsfasen bij de aanbidding van de leerstof. Op de achtergrond van dit denken staat het in die tijd veel besproken boek *Emile ou de l'éducation* van Rousseau. Verder pleitte Pestalozzi voor 'menselijk onderwijs', dat wil zeggen tegemoet komen aan de hele persoon: 'hoofd, hart en handen'. Training van intellectuele én manuele vaardigheden en daarnaast aandacht voor de emotionele en morele aspecten van de ontwikkeling. Het onderwijs bleef op zijn scholen niet beperkt tot de klaslokalen van het schoolgebouw maar strekte zich uit tot ver daarbuiten. Biologieonderwijs kon het beste 'levensecht' worden gegeven in de natuur. In het algemeen zoveel mogelijk aanschouwelijk onderwijs. Schoolopvoeding was sowieso een té kunstmatige aanpak voor jonge kinderen en daarom organiseerde Pestalozzi regelmatig lange schoolwandelingen door de bergen.

Een ander belangrijk uitgangspunt vormde bij hem het respect voor elk kind als persoon. Dat had bij hem ook reeds betrekking op kinderen met een lichamelijke of verstandelijke handicap. Die werden niet uitgesloten maar deden ‘gewoon’ mee. Zeer ongebruikelijk voor zijn tijd want deze kinderen werden dikwijls opgesloten of gebruikt als ‘domme kracht’ op boerderijen. Opvoeding was in zijn ogen pas geslaagd als ook de zwakste kinderen op menswaardige wijze konden functioneren. In de taal van toen: “... daß auch das schwächste Kind sich mit Würde behaupten kann”. De vorming van zwerfkinderen op zijn boerderij ‘De Neuhof’ was veelzijdig maar bovenal pragmatisch gericht. Geen onnodige kennis maar het aanleren van vaardigheden die nuttig waren in de toenmalige beroepspraktijk. Als de kinderen op deze manier zelfstandig en zelfredzaam werden kon liefdadigheid achterwege blijven. Want het bewijzen van liefdadigheid komt weliswaar voort uit een goed hart maar het heeft geen blijvend effect en de ontvangende partij dreigt daardoor opnieuw afhankelijk te worden. Zelfstandigheid bevordert bovendien een gezond gevoel van eigenwaarde.

In zijn opvoedkundige geschriften nemen de ‘Wohnstubenerziehung’ en ‘Mütterlichkeit’ een voorname plaats in: de gezinsopvoeding met de moeder als centrale figuur. Politiek stond zijn leven in het teken van de strijd voor sociale rechtvaardigheid. Hij botste regelmatig met bestuurders als het ging om de uitwassen van de toenmalige standenmaatschappij en de geprivilegieerde status van de stad ten opzichte van het platteland.

Overbodig te vermelden dat zijn pedagogiek veel en veel méér inhield dan hier in een paar regels kan worden aangeduid. Bovendien is zo nog niet duidelijk wat de godsdienstige betekenis van zijn werk is geweest. Per slot van rekening was Pestalozzi een bijna afgestudeerd theoloog toen hij zich aan uiteenlopende opvoedingsactiviteiten ging wijden waarvan de bekendste zijn: de periode in zijn boerderij ‘De Neuhof’ waar hij zwerfkinderen opving en onderwijs gaf (zie: J.H. Pestalozzi, *Neuhof-geschriften*); de periode waarin hij leiding gaf aan een kinderkuis voor oorlogswezen in Stans; de perioden waarin hij hoofd was van vernieuwingsscholen respectievelijk in Slot Burgdorf en Slot Yverdon. Het was bij al die ondernemingen voor Pestalozzi vanzelfsprekend dat hij werkte vanuit zijn christelijke geloofsovertuiging en van andere onderwijsgeveden verwachtte hij dat ook. Daarbij ging het hem niet om dogmatische kennis maar veeleer om een christelijke ethiek die de basis vormde voor morele vorming.

De godsdienstpedagogiek van Pestalozzi vertoont de kenmerken van zijn tijd (‘Sturm und Drang’ of ‘Goethezeit’). Er is een verband met de idealistische natuurreligie en met de plichtsethiek van Kant. Dat blijkt vooral uit zijn beschrijving van de belangrijke rol van de moeder bij het ontstaan van het eerste godsbegrip. Dat is te lezen in zijn populaire volksroman *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt*. Het vertrouwen op God en de natuur gaat volgens Pestalozzi terug op het vertrouwen van het kind in de moeder. De moeder vervult een bemiddelende rol als zij die gevoelens van vertrouwen geleidelijk uitsplitst voor het kind. Vervolgens is de moeder ook de eerste die het kind op zijn plichten wijst: “Moeder! , als ik van jou houd dan houd ik van God, moeder en gehoorzamen, God en plicht zijn voor mij dan hetzelfde – dan maakt het voor mij geen verschil meer: Gods wil en het edelste en beste dat ik kan voortbrengen.”

Voor zover het onderwijs te maken had met het ‘hart’ ging het Pestalozzi erom dat de kinderen iets in hun hart zouden ervaren van Gods aanwezigheid en vooral Gods liefde voor de mens. Want “de ervaring van het goddelijke in het eigen hart is de bron voor het geven van liefde aan anderen”. Thuis, op school en in de kerk moeten de religieuze ervaringen daarom zoveel mogelijk worden gewekt en gestimuleerd. Het wekken van de verwondering voor verschijnselen in de natuur draagt hier eveneens toe bij. Opvoeding en onderwijs hebben alleen dan kans van slagen wanneer de vermogens van hoofd, hart en handen in harmonie tot ontwikkeling worden gebracht. Uiteraard kunnen kinderen wel iets leren zonder die harmonie

maar het gaat Pestalozzi hier om het realiseren van een 'uitgegroeide persoonlijkheid'. Die harmonie is verwezenlijkt als de intellectuele en manuele vermogens ondergeschikt zijn aan de gevormde vermogens van het hart. Conflicten bij mensen ontstaan volgens Pestalozzi doordat de realiteit vaak vanuit drie verschillende gezichtspunten wordt beoordeeld. Volgens zijn opvatting functioneren mensen als het ware in drie 'toestanden'. In de 'natuurtoestand' laat de mens zich leiden door driften en instincten (instinctmoraal) en in de 'maatschappelijke toestand' is het leven geregeld door rechten en plichten (voor-wat-hoort-wat-moraal), maar pas in de 'zedelijke toestand' kan het egoïsme worden overwonnen en kan de mens onbaatzuchtig handelen. In deze zedelijke toestand beslist de mens dikwijls individueel op grond van bepaalde waardenopvattingen. Dit is het terrein van religie en opvoeding. Hier ontmoeten mensen elkaar "von Angesicht zu Angesicht" en "von Herz zu Herz".

Pestalozzi nu

Wanneer Pestalozzi naar onze huidige opvoedings- en onderwijspraktijk zou kunnen kijken, dan zou hij vermoedelijk sprakeloos zijn van de vele verworvenheden. De moderne leermiddelen zouden hem aanvankelijk wat afschrikken maar gaandeweg vermoedelijk ook erg interesseren. In principe gaan 'alle' kinderen naar school (sinds de leerplichtwet van 1900) en aanschouwelijk onderwijs is iets vanzelfsprekends geworden. Bovendien vinden kinderen het naar school gaan vaak leuk en dat was voor Pestalozzi een eerste voorwaarde. Bij het Studiehuis zou hij bedenkingen hebben. Geen ontmoeting meer "von Angesicht zu Angesicht und von Herz zu Herz". In sociaal-pedagogisch opzicht zou hij zich verwonderen over het bestaan van jeugdhulpverlening en de vele sociale voorzieningen. Elk mens heeft recht van bestaan en krijgt zonodig hulp van de overheid, iets wat in zijn tijd hooguit toekomstmuziek was. Trouwens het hele welvaartsniveau zou hem versteld doen staan. Pestalozzi zou bovendien kunnen vaststellen dat het nastreven van zelfstandigheid en zelfredzaamheid in de opvoeding nog steeds een groot goed is. En met instemming zou hij constateren dat deze doelstelling eveneens wordt nagestreefd bij de hulp aan arme landen, bij de ontwikkelingssamenwerking. Verder zou hij beslist ook zorgelijk kijken naar negatieve ontwikkelingen in de samenleving. De maatschappij is niet menslievend maar daarentegen vaak grof en onbehouwen. Er bestaat onder de mensen een grote mate van ik-gerichtheid. Van gezamenlijkheid is vaak weinig sprake meer. De esthetische zin en vooral de religieuze beleving zijn vaak ver te zoeken. Wat hem wellicht het meest dwars zou zitten is de toename van trouweloosheid en grenzeloosheid. Steeds vaker lijken de grenzen te vervagen die te maken hebben met wat wel en wat niet kan, met matigheid en overmaat, met zelfbeheersing en zich te buiten gaan, met gezond leven en een overdreven lichaamscultuur, met ernst en ontspanning, met realiteit en fantasie, met wat 'redelijk' is en de alles-moet-kunnen-mentaliteit, met een kritische instelling en kritiekloos volgen van de waan van de dag, et cetera. Om bij kinderen en jeugdigen te blijven: de harmonische ontwikkeling van 'hoofd, hart en handen' is nog steeds niet goed op gang gekomen. De hernieuwde aandacht voor waardeneducatie is een stap in de goede richting. Maar als het gaat om trouw zijn in menselijke relaties en het aanbrengen van structuur in het leven van het kind, dan kan de school niet alles voor zijn rekening nemen. Ten slotte zou Pestalozzi de samenleving ongetwijfeld wijzen op haar 'pedagogische verantwoordelijkheid' die niet beperkt mag blijven tot voorzieningen en materiële middelen maar vooral gestalte moet krijgen in de dagelijkse omgang tussen ouderen en jongeren.

Literatuur:

J.H. Pestalozzi, *Neuhof-geschriften*. Ingeleid, vertaald en van commentaar voorzien door Daan Thoomes. Met een woord vooraf door prof. Jan Dirk Imelman en een Geleitwort door Arthur Brühlmeier. Kok, Kampen, 1996.

Gepubliceerd in: *Centraal Weekblad*, kerkelijk opinieblad, jrg. 53, nr. 46, 18 november 2005, pp. 8-9.